Cilt 2 Sayı 4 Bahar 2013

Dil Bilimi ve Kelime Semantiğinde Bazı Türkçe Kelimelerin Çeşitli Anlam Değişmeleri

Connotation Differentiation of Some Turkish Words in Semantics and Linguistics

Abdulkadir ÇEKİN*, Mustafa GÖREN**

Özet:

Dil, toplumları etkileyen, düşüncelerle çok sıkı bir biçimde bağlantısı olan, kültürü ve dünya görüşlerini biçimlendiren fonksiyonel bir beşeri bir etkinlik alanıdır. Bir dildeki kelimelerin en uygun bir biçimde anlaşılması, açıklanması, yorumlanması süreçlerinde en önemli yere ve konuma sahip olan anlam fenomenleridir. Bir metni ise doğru ve sağlıklı bir tarzda anlayabilmek, açıklayabilmek ve yorumlayabilmek için her şeyden önce onu semantik bir tahlile tabi tutmak yöntemsel bir zorunluluktur. Bu makalede dil bilimi ile semantiğin kapsam ve muhtevasına değinildikten sonra kelime semantiğinde bazı Türkçe kelimelerin çeşitli anlam değişmeleri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: *Dil, dil bilim, anlam bilim, semantik, metin analizi*

Abstract:

Language is a functional social activity domain that is closely related to ideas shaping culture and worldviews and influencing societies. Semantic phenomena occupy the most important place in the definition, comprehension and interpretation processes of words. It is a methodical necessity to analyze a text semantically in order to define, understand, explain and interpret it. This article proceeds by defining the content and scope of linguistics and semantics, and concludes with semantic analyses of connotation differentiation of some Turkish words.

Key words: *Language, linguistics, hermeneutics, semantics, text analysis*

* Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, acekin@kastamonu.edu.tr

** Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaiz

Giriş

Herhangi bir metni anlama ve yorumlamada kelime ve ifadelerin bilinmesi ve anlaşılması önemlidir. Kelimeler semantik açıdan en küçük anlamlı birimler olup, ifade ve cümlelerin temel yapı taşlarını oluştururlar. Kavramlarsa nesnelerin, dış dünyaya ait varlıkların ve objelerin zihinlerdeki tasarımları olup, içerikleri anlamlarla örülüdür. Herhangi bir metindeki kelime ve kavramları anlamada öncelikle metindeki bazı anahtar kelimeleri açıklamak ve anlam içeriklerini, etimolojik yapılarını ve kullanım alanlarını belirlemek uygun olacaktır. Öte yandan kavramların her zaman ve herkese göre aynı olan, değişmeyen sabit ve statik yönü ile fertlere ve zamana göre farklılaşan ve değişen, dinamik yönünün açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira bütün bunların tespiti, maksadın okuyucuya iletilmesi açısından büyük bir önem taşır. Bu çerçevede bu makalede; dil olgusu, dil biliminin özelikleri, semantiğin kapsamı ile bazı kelimelerdeki anlamsal değişimler ele alınmıştır.

Dil Olgusuna Genel Bir Bakış

Dil olgusunun insan hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğu açıktır. İnsanı, diğer varlıklardan farklı kılan en önemli özellik düşünme ve düşündüklerini dil aracılığıyla ifade etmesi ve açıklamasıdır. Nitekim insan; hangi ortamda bulunuyor ve ne yapıyor olursa olsun, sahip olduğu bu *beyan* yetisi sayesinde konuşur, düşüncelerini dile getirir ve varlık evrenindeki her şeyi yorumlar. Kısacası içinde bulunduğumuz dünya, kelimenin tam anlamıyla bir dil dünyasıdır. Dolayısıyla insanın; insan olarak var olması, varlığını devam ettirmesi; uygarlıklar ve kültürler oluşturup, birikimlerini nesilden nesile aktarabilmesi genelde dilin sağladığı iletişim olanaklarıyla mümkün olabilmiştir.

İnsanla insan arasındaki ilişki, dilin iletişim işlevi ile gerçekleşir. Bu iletişim sayesindedir ki dil; insanın özel konumunu, bilgilerini, düşüncelerini, duygularını başkalarına sözlü ya da yazılı yöntemle anlatmasına, aktarmasına imkân verir. Dil, insan birlikteliğinin ana unsuru olurken, toplumsal iş birliğini de olanaklı hale getirir. İnsan ne ise, dil sayesinde o olur ve dilin yardımı ile toplumların yapıp etmelerini, kültürlerini ve dünya görüşlerini tanır ve öğrenir. Özetle insan hayatında ve yaşama çevresinde insana özgü ne varsa, bunlar hep dilin gerçekleştirdikleriyle başarılmıştır (Akdemir, 2000: 59-60).

Dil-insan ilişkisi açısından dilin insan hayatındaki yeri ve önemini belirlemeye çalıştığımızda ise görürüz ki; insan hem dil olgusuna sahip hem de dil olgusu tarafından kuşatılmış bir varlık olarak karşımıza çıkar. İnsan kendisini, kendine ait bütün fenomenlerini, bilgi, kültür ve diğer varlık alanlarını, dil aracılığı ile oluşturduğu bir dünyada anlamlandırıp ifade ettiğinden dolayı kendi dili onun için oldukça önemlidir. Çünkü bütün insan fenomenleri ancak dil sayesinde bir anlam ve değer kazanır. Bu anlamda olmak üzere tarih içerisinde oluşan gelenek,

dil sayesinde inşa edilmekte ve böylece geçmişle ilişki kurulabilmektedir (Çiçek, 2001). Tüm insanlar, hangi kıtadan olurlarsa olsunlar, bu ortak dil yetisine ve gücüne sahiptirler. Ancak dil yetisi ve dil gücünün kazandığı özel biçim her topluluk için birbirlerinden farklıdır (Kıran, 1996: 57). Bu anlamda insanın kendi varlığı ve beşeri gerçekliği kadar, onunla birlikte bulunan bilim, kültür, sanat ve benzeri faaliyetler, bütünüyle dil olgusu aracılığıyla anlam ve ifadesini bulur (Kılıç, 2001; Çelik, 2000).

Sözcük, sözün bütünlüğü ve içine dâhil olduğu dizge dışında bir anlam ifade etmez. Her sözcük ancak söz'ün bütünü içinde anlamlıdır. Anlam, sözcüğün kendisinde değil, içine dâhil olduğu sözün ve dizgenin bütünündedir. Binaenaleyh bütünlük yoksa anlam da yoktur. Sözcükler, sözsel bütünlükten ve dizgeden koparılıp tek başlarına bırakıldıklarında anlam içeriklerini kaybederler. Nasıl ki doğada hiçbir nesne ve varlık kendi başına değilse, doğanın bütünlüğünden kopuk tek başına var olamazsa, sözcükler de sözün bütünü dışında ve içine dâhil oldukları dizgeden kopuk olarak kendi başlarına var olamazlar (Cündioğlu, 1995: 70). O halde, dil olgusu ve kurumu ile insanın kendi varlık alanı, psikolojisi, toplumsal yapısı ve kendisi dışındaki diğer varlık alanları arasında çok güçlü ve derin bir ilişki bulunmaktadır.

Dil olgusu dışarıdan bakıldığında bir iletişim kurma ve bildirişim sağlama aracı olarak görülürken, içeriden yani insanın onu dış dünya ile ilişkilendirerek kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanması bakımından, düşünme etkinliğine özgü anlamlı bir dizge şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreci ve gelişimi içerisinde dil olgusu; hemen her zaman dış dünya ve beşeri gerçeklik ile ilişkilendirilmiştir. Dil ve dilin düşünceyle olan ilişkileri, dilin tarihsel seyri ve gelişimi, dil ve edebiyat, dil ve anlam ilişkisi ve son olarak da dil ve dilin kaynağı sorunları şeklinde ele alınmıştır (Çiçek, 2001: 194).

Bu bağlamda dil olgusunu çeşitli yönleriyle bilimsel olarak inceleyen ve bu durumuyla sosyal bilimler içerisinde önemli bir disiplin olarak yerini alan dilbilimin, anlam ve delalet alanlarının ve araştırma yöntemlerinin aydınlatılması gerekmektedir.

Bir Sosyal Bilim Disiplini Olarak Dilbilim

Dil olgusunun zaman içindeki sürecine ve tarihsel gelişimine göz attığımızda insanın binyıldan beri kendi dili üzerinde düşündüğünü ve bir takım teoriler ileri sürdüğünü gözlemleriz. Ama yine de dil, tam olarak bilemediğimiz doğal olgulardan biridir. Dilbilim her an kullandığımız dili kavramak için bir girişimdir. Bir nesneyi tanımak için önce o nesneyi iyice belirlemek ve sınırlamak, sonra onu belli bir görüş ve yöntem açısıyla tahlil etmek ve çözümlemek gerekmektedir. Dil fenomenini tıpkı somut bir nesne gibi incelemeyi hedef edinen çağdaş dilbilim, aslında bir sosyal bilim dalıdır.

Dil ve toplum, tarihi bir süreçte teşekkül etmiş, birlikte ve birbirlerini etkileyerek gelişmişlerdir. Çünkü bunlardan biri olmadan öbürü düşünülemez. Her dil belli bir toplum içinde, kendine özgü bir kültür ve uygarlık çevresinde biçimlenir. Bu sebeple, her dilin belli bir toplumu, kültürü, medeniyeti ve dünya görüşünü yansıttığını ifade etmemiz mümkündür (Kıran, 1996; Vardar, 1998). Leibniz'in de dediği gibi *dil, insan zihninin aynasıdır.* Hayata bakış açıları bizden farklı olan ulusların mantığını anlamamıza yardım etmektedir. Bu anlamda dildeki en küçük anlamlı birimler, temel özelliklerinin ve karakteristik niteliklerinin birçoğunu ait oldukları toplumun kültüründen alırlar ve fonksiyonlarını bir toplum içinde ve sosyal bağlamda yerine getirirler. Binaenaleyh dil fenomeni, insan ve toplum hayatına yön veren tüm güçlerin etkisi altındadır.

Bu çerçevede dil olgusu şöyle tanımlanabilir; "Dil; düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan dilsel öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü iletişimde bulunma imkânı veren anlamlı ve sesli göstergeler manzumesidir (Alan, 1994: 5). Tanımın çözümlenmesinden hareketle şöyle bir çıkarsamada bulunmamız mümkündür: Çağdaş dilbilim ve onun bir alt disiplini olan anlam bilim açılarından dil fenomeni, zaman ve mekân boyutunu aşan ve insanlar için en önemli özelliğini oluşturan anlamı içermesi çerçevesinde değerlendirilmekte; bir anlam ya da anlamlar sistemi, sesli göstergeler ve iletişim enstrümanı olarak tanımlanmaktadır. Dil fenomeni, bir anlam taşıma bakımından önemli hale gelmekte ve yerine getirdiği iletişim fonksiyonunu da taşıdığı anlama borçlu olmaktadır. İnsanın dünyası, anlam dünyası olduğuna göre, anlam sorunu üzerine kurulu çağdaş dilbiliminin ve anlambiliminin önemi pek büyüktür (Bayrav, 1998: 9).

Dilin gelişmesi ve ilerlemesi; toplumun kültür ve düşünce alanlarındaki değişim, gelişim ve ilerlemelerine bağlıdır. Toplumda meydana gelen değişmeler ise tek yönde olmaz. Toplumun bütün dalları, katmanları birbirlerine çok sıkı bir biçimde bağlıdır. Bir yönde veya alandaki değişim, gelişim ve ilerlemeler, doğru orantılı olarak toplumun öteki yönlerini ve katmanlarını da etkilemektedir.

Dilbilim ile öteki sosyal bilimler arasında karşılıklı bir etkileşim ve derin bir bağlantı bulunmaktadır. Bir diğer deyişle, karşılıklı olarak birbirlerini olumlu veya olumsuz bir biçimde etkilemektedirler. Aralarında var olduğunu ifade ettiğimiz bu karşılıklı etkileşimin ve derin münasebetin sonucunda söz konusu bu beşeri bilimler ve dilbilim birbirlerine bağlı olarak önemli gelişmeler ve ilerlemeler göstermektedir. Tıpkı öteki beşeri bilimler gibi, dilbilimin de bize kazandırdığı en önemli şey, beşeri ilimlerin nihai gayesi olan insanı ve insanın içinde yaşadığı evreni daha iyi tanımak ve onu daha iyi anlamaktır. İnsanın içinde yaşadığı bu dünyayı ve her gün kullandığı dil fenomenini daha yakından ve doğru bir biçimde tanımak; algılamak ve anlamlandırmaktır.

Semantiğin Kapsam Alanı

Semantik; kelimelerin, anlamlarının ve tarihsel değişim ve gelişim sürecinin incelenmesidir. Kelime ve kavramların anlam değişmelerinin bir çözümlemesidir. Kelimeleri doğru anlayarak uygun bir şekilde kullanma semantiğin görev ve kapsam alanına girmektedir. Bu durumda semantik, anlambilimin yardımcı unsurudur, diyebiliriz. Semantiğin temel inceleme konusunu, kapsam alanını oluşturan anlamın mahiyeti, nasıl oluştuğu, meydana gelmesinde rol oynayan temel etkenler ve doğal olarak da anlamın hem oluşumunda hem de ulaştırılmasında büyük rol oynayan dil fenomeni üzerine yoğunlaşmıştır. Anlam dünyasını ve anlama fenomenini ise, dış dünya, insan düşüncesi ve bu ikisi arasında köprü işlevi gören dil olgusu ile üç temel unsur *dil-zihin-dış dünya* anlam ve anlama üçgeni arasındaki derin bağlantılar oluşturur. Semantik adı verilen dilbilim dalı ve alanı, anlam dünyası ve anlam olgusunun söz konusu bu üç temel unsuru ve bu anlam üçgeni arasındaki derin ilişkileri incelemektedir. Semantik tanımlamalarında, semantiğin anlam, çalışma ve araştırmalarına işaret etmek için kullanılan teknik bir terim olduğunu daha önce belirtmiştik. Anlam ise dilin çok çeşitli yönlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla da anlamı analiz eden semantiğin, dilin anlam boyutunun bilimsel açıdan araştırılmasının oluşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Semantik konusunda yapılan çalışma ve araştırmaların büyük bir bölümü gelişmeli semantik çalışmaları olmuştur. Anlamın zaman içerisindeki değişimi ve gelişimi konuları semantik açıdan incelenmiştir. Ayrıca, semantik terimi, ilk kez, anlam olayı ve anlamın tarihsel süreci içerisinde değişimi ve gelişimi ile ilgili konulara işaret etmek amacıyla kullanılmıştır. Anlam ve anlamın yapısından, ne olduğundan ve nasıl oluştuğundan, oluşmasındaki çeşitli etkenlerden daha çok, anlamın tarihi seyirdeki değişimi ve gelişimi ile ilgili hususlar, semantik araştırmalarının merkezinde yer almıştır (Aksan, 1971: 11). Bir diğer ifadeyle semantik, kelimenin etimolojisi ve kökeninin gösterdiği mana ile ilgilenen geniş kapsamlı bir dilbilim dalıdır. Bu anlamda manası olan ve bir anlam ifade eden her şey, semantiğin kapsam alanı ve inceleme konusu olabilir (İzutsu, tarihsiz: 5).

Semantiğin önemli bir çeşidi dilbilimsel semantiktir. Anlam fenomenleri ve anlam dünyası; çağdaş dilbilim ekollerinin ve dilsel araştırmaların odağı olmuştur. Dilbilimsel alt yapıdan gelen düşünürler ve dilbilimciler mevcut ve somut dilin anlam ve kullanım imkânından ve yapısından yola çıkan ve daha bilimsel ve nesnel yöntemler kullanan bir yaklaşımla çeşitli semantik ve anlam teorileri geliştirmişlerdir. Bu anlamda dilbilimsel semantik, kelime ve kavramlar arası dilsel ilişkileri merkeze almakta; kelimelerin ifade ve delalet ettiği anlamları ve anlam boyutlarını, imkânlarını ve kullanımlarını incelemektedir. Bu sebepledir ki, dilbilimsel anlambilim, semantik akımında araştırmalar, daha çok anlam, anlamın mahiyeti, yapısı, oluşumu veya nasıl oluştuğu, anlamın meydana gelmesinde ve ortaya çıkmasında rol oynayan çeşitli etkenler ve benzeri gibi konular ve doğal olarak da anlamın

hem oluşmasında ve hem de muhataplara iletiminde büyük rol oynayan dil, dil ve anlam ilişkileri üzerine yoğunlaşmıştır (Aksan, 1998: 30). Dilbilimsel semantik çeşidi, kavramların içerik yönünü ele alır. Kelime ve kavramların anlamlarını, semantik alanlarını, kullanım imkânlarını çözümler. Günümüzdeki dilbilimsel ve anlambilimsel çalışmalar anlam sorununu cümlenin bağlam semantiği ve kelime semantiği çerçevesinde analiz etmeye yönelmektedir (Aksan, 1971: 19).

Tarihsel gerçekliği içinde ele alındığında her dilin bir değişme ve gelişme geçirdiği görülür. Dolayısıyla bir dilin kelime hazinesi genellikle son derece dinamik bir yapıya sahiptir. Çünkü bir dilin kelime yapısı ve kavram dokusu dil dışı şartların ve toplumsal olayların sürekli etkisi altındadır. Dilin bu düzeydeki değişim ve gelişimi, aktarma, türetme, birleştirme ve anlam olaylarıyla ve anlam değişimleriyle gerçekleşir. İşte dilbilimsel semantik tarih boyunca kelimelerde meydana gelen anlam olaylarını, anlam değişmelerini ve kazandıkları ya da kaybettikleri çeşitli anlamları kelime semantiği bağlamında analiz etmektedir.

Kelime Semantiğinde Çeşitli Anlam Değişmeleri

Kelimeler bir dilin ve cümlenin en küçük semantik birimleri ve anlamlı yapı taşlarıdır. Çünkü kelimeler, dünyayı algılamamıza ve anlamlandırmamıza yardım eder. Kelimeler aynı zamanda hissettiklerimizi, inandıklarımızı, isteklerimizi ve duygularımızı başkalarıyla paylaşmanın en başta gelen temel aracıdır. Zira kelimeler bizim iletişim aracımızdır. Bir metnin anlamlandırılması ve anlaşılmasında kelime ve ifadelerin anlamları büyük bir önem ve öncelik arz etmektedir. Eğer kelime ve ifadelerin doğru ve gerçek etimolojik ve semantik anlamları, iyi tespit edilemez ve belirlenemezse o zaman kelime ve ifadelerin ait oldukları cümleler, bağlamlar da anlaşılamaz. Dolayısıyla da okunan metin doğru anlamlandırılmamış ve sağlıklı olarak anlaşılmamış olur. Binaenaleyh kelime ve ifadelerin art zamanlı anlambilim yöntemi ile anlam boyutlarını, tarihi değişim ve gelişimini ve zaman içerisinde maruz kaldıkları çeşitli anlam olaylarını, değişik anlam değişmelerini ve anlam gelişmelerini bilmeden ve anlam alanını tespit etmeden doğru ve isabetli bir tercüme yapmak mümkün değildir.

Kelimelerin fonetik tarafları gibi manaları da yüzyıllar boyunca değişirler. Fakat fonetik değişme ile mana değişmesi arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Çünkü fonetik değişme muhtelif şartların ve kuvvetlerin tesirinde az çok şuurlu bir şekilde meydana geldiği halde, mana değişmesinin en başta gelen sebebi, kültürel değişim ve gelişimdir (Üçok, 1947: 53). Bunu şöyle örneklendirebiliriz. Önceleri sırf koyun, sığır, deve gibi büyükbaş hayvanların teşkil ettiği servete *mal* denilirken, bu kelime bugün daha ziyade *her türlü taşınabilen servet* manasında kullanılmaktadır. Zira bir zamanlar çobanlıkla da geçinen dedelerimiz, servet olarak yalnız bu büyükbaş hayvanları ve koyunu biliyorlardı; başka kültür çevreleri ile temasa geçince servet olabilecek başka metaları da öğrendiler ve böylece, kelime

hazinesinde mevcut olan mal kelimesi mana bakımından öteki metaları da kapsamına aldı. Bunun gibi *biçmek* kelimesi de bir kültür değişmesi sonunda bugünkü manalarını kazanmış bulunmaktadır. *Biçmek* mastarı ile sadece ekin ve yonca kesmek işi anlaşılıyordu; sonradan başka kültürlerle temasa geçince, kelimenin ve mastarın bu tek anlamına bir ölçü ve hesaba göre bir şeyi ölçüp biçmek, takdir etmek, bir şeyi hesap etmek ve kumaşı kesmek manaları da katıldı. Bu değişmeler yalnızca eşya ve olaylara değil, aynı zamanda anlayış, düşünce ve inanışların değişmesine de bağlıdır (Aksan, 1998: 88).

Anlambilim çalışmalarında eskiden beri üzerinde durulan konuların başında anlam değişmeleri gelir. Bu terimle anlatılan veya anlatılmak istenen olay; bir göstergenin, kelimenin, kavramın, başlangıçta dile getirdiği anlam ve delalet açısından bir daralma, bir genişleme ortaya çıkması veya aynı kelimenin bir zaman sonra başka bir gösterileni anlatır duruma gelmesidir. Her dilde görülen bu olaylar ve anlam değişmeleri kimi dilciler ve bilginlerce gösteren ya da gösterge değişmesi olarak da nitelenir. Göstergelerin yansıttıkları kavramların değişmesi ancak zaman içinde gerçekleştiği için eşzamanlı değil, artzamanlı yöntemle incelendiğinden bu gelişmeli anlambilim konusu olarak sayılır (Aksan, 1971: 12).

Şurası kesindir ki, değişik dilciler ve bilginlerce nasıl değerlendirilmiş olursa olsun, anlam olayı ve anlam değişmesi denildiği zaman göstergeyle sözcük, daha doğrusu, gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan bir ilişkinin az çok değişmesi söz konusudur. Ancak bu değişme, genellikle, birbiriyle bağıntılı ve birbirine yakın kavramlar arasında olmaktadır (Aksan, 1971: 117).

Anlam değişmesinin türleri üzerinde bugüne kadar birbirinden farklı birçok sınıflandırma yapılmıştır. Konuyu ele alanların aşağı yukarı hepsinin kendine göre bir sınıflandırması vardır. Bir başka ifadeyle, anlam değişmeleri ve türleri konusu, ilk anlambilimcilerden beri, değişik açılardan ve çeşitli sebeplere bağlı olarak sınıflandırılmıştır. Bu anlamda anlam değişmelerini genel olarak başlıca üç türde sınıflandırmak mümkündür: *Anlam daralması, Anlam genişlemesi ve Anlam kayması* (Aksan, 1998: 212).

Anlam Daralması

Bir göstergenin önceden ifade edip dile getirdiği nesnenin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesidir. Başka bir deyişle, bir kelimenin eskiden anlattığı şeyin ya da varlığın, ancak bir bölümünü anlatmasına; ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesi biçimindeki bir anlam değişmesi türüdür. Bu anlam olayını bazı dilbilimci ve anlambilimciler, genel bir anlamdan özel bir anlama geçiş, umumdan hususa bir geçiş, olarak nitelendirirler. Çeşitli toplumsal, tarihsel, dilsel ve benzeri etkenlerle bütün dillerde ve Türkçede anlam daralması meydana gelmiştir. Bu konuda pek çok örnek bulmak mümkündür. Eski Türkçede ve bugünkü lehçelerde hem anlamca geniş, hem de çok anlamlı olan ve yerleş-

mek, yer tutmak, gecelemek gibi anlamlara gelen *konmak* eylemi bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde daha çok, uçan şeylerin bir yere inmesini anlatır (kuş kondu, kelebek kondu gibi). Aynı şekilde *davar*, Eski Türkçede her türlü mal ve varlık için kullanılırken bugün Anadolu ağızlarında yalnızca koyun, keçi ve büyükbaş hayvanları anlatmaya yarar (Üçok, 1947). Bu anlam daralması örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bir dilden diğer bir dile tercüme yaparken, olumlu ve doğru bir çeviri gerçekleştirip ortaya çıkarabilmek için bu tür anlam daralmaları, anlam özelleşmeleri ve anlam değişmeleri göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü dillerdeki eşdeğerlilik sorunu sebebiyle kelimelerde bu tür genel bir anlam ve içerikten özel ve dar bir anlama geçişler ve anlam değişmeleri meydana gelebilmektedir. Dolayısıyla da anlam daralması biçimindeki anlam olayı ve değişimi, tercümede önemli bir yere sahiptir ve büyük bir rol oynamaktadır.

Anlam Genişlemesi

Bir kelime, esas ve temel anlam olarak bir nesnenin, bir işin bir bölümünü, ya da bir türünü gösterirken zamanla ve tarih süreci içerisinde o nesnenin bütününü, bütün türlerini anlatır bir duruma gelirse buna anlam genişlemesi adı verilmektedir. Bu anlam olayını ve anlam değişimini, özel ve dar bir anlam ve içerikten genel ve daha geniş bir anlam ve içeriğe geçiş olarak tanımlamak mümkündür. Burada esas olan, ilk belirtilen ya da esas anlamdır; bunun en eski şekli esas alınarak sonradan uğradığı değişiklik belirlenir ve tespit edilir. Bu anlam değişmesinin de farklı dillerde değişik örnekleri vardır. Burada birkaç örnek vermekle yetinelim. *Ödül* kelimesi eskiden yalnızca güreşlerde verilen bir mükâfat iken bugün bununla birlikte, yarışma anlamını da karşılamaktadır. Bilim terimi olan öğelerde de aynı doğrultuda anlam genişlemeleri ve zenginleşmeleri görülür. Mesela *dalga* sözcüğü Türkçede önceleri yalnız, sudaki belli devinimler anlamında kullanılırken, bugün çeşitli bilimsel gelişmelerin etkisiyle fizikteki bir terim olan dalga kavramını da anlatan bir fizik terimi durumuna gelmiştir. *Alan* sözcüğü Türkçede eskiden beri düz ve açık yer, meydan anlamında kullanılıyordu. Kelime zamanla *saha* sözcüğünün anlamını kazanmış, iş, meslek ve araştırmalar için de alan kullanılmaya başlanmıştır. Türkçedeki *dal* kelimesi de böyle bir genişleme ve zenginleşme sonucunda *branş* kelimesinin anlamını kazanmıştır. Böylece bilim dalı, sanat dalı, meslek ve iş dalı gibi çeşitli anlamları anlatmada kullanılır bir duruma gelmiştir (Üçok, 1947: 67).

Anlam Kayması

Bu anlam olayı ve değişmesi adından da anlaşılacağı üzere; göstergenin, eskisinden bambaşka bir göstergeyi anlatması söz konusudur. Burada doğrudan doğruya bir anlam daralması veya anlam genişlemesi meydana gelmemektedir. Anlam kaymasını kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan farklı yeni bir kavramı yansıtır bir duruma gelmesi biçiminde tanımlamak mümkündür. Bu niteliğiyle değişmeler

içinde anlam değişmesi tanımına en uygun olandır. Kimi zaman toplum hayatındaki değişmelere, ya da başka nedenlere bağlanan bu tür anlam kaymalarına, başka anlam ya da anlamlara geçişlerle ilgili örneklere her dilde rastlamak mümkündür. Değişik çağlarda, yeni alanlarda çeşitli gelişmelere sahne olan dillerde anlam bakımından değişmelerin fazla olması, birtakım kelimeler yepyeni anlamları anlatır bir duruma gelmesi doğaldır. Genellikle yüzyıllar içinde gerçekleşen başka anlama geçiş, anlam kayması olayı ve anlam değişmesinin örneklerinden bazıları şunlardır. Mesela eskiden yalnızca duman anlamına gelen, *tüt* kökeninden türeyen *tütün* sözcüğü, yakılarak içilen bitkinin Türkiye'de yaygınlaşmasından sonra bugün bu kelime başka anlama geçerek ve anlam kaymasına maruz kalarak yalnızca bu bitkiyi anlatır bir duruma gelmiştir. *Sakınmak* kelimesi ve eylemi Eski Türkçede düşünmek, üzerinde durmak ve kederlenmek anlamlarında kullanılıyorken bugün bu kelime başka anlama geçmiş ve anlam kayması sonucunda bir şeyi yapmaktan uzak durmak, kaçınmak, yapmamak için önlemler almak ve korumak anlamlarını almıştır veya bu anlamlara kaymıştır. Bir örnek de Eski Türkçe dönemindeki *üzmek* sözcüğü ve eyleminin, kırmak ve kesmek demek iken ve bu anlamı değişik lehçelerde devam ederken bugünkü Türkiye Türkçesinde, konuşma, yazı dilinde ve kültüründe anlam kaymasına, anlam değişmesine uğrayarak yalnızca üzüntü vermek anlamını almış olmasıdır. Bugün Anadolu ağızlarında ve Türkiye Türkçesinde, bu eski anlam ya da anlamların kalıntılarına rastlamak mümkündür (Üçok, 1947: 75).

Sonuç

Bir dilin tarihsel süreci içerisinde farklı şekillerde anlam değişmeleri meydana gelebildiği gibi, aynı şekilde bir dilden diğer dillere yapılan tercümelerde de kelimeler, benzeri anlam olaylarına, anlam değişmelerine uğrayabilmektedir. Dolayısıyla doğru bir tercümenin gerçekleştirilebilmesi için söz konusu kelime semantiğindeki tarihsel açıdan meydana gelen farklı anlam olaylarını, anlam değişmelerini ve bir dilde ortaya çıkan temel anlam, yan anlam, eşanlamlılık, çokanlamlılık, zıt anlamlılık, eşadlılık ve benzeri anlam olgularını göz önünde bulundurmak gerekir. Bütün bu semantik ve anlam ile ilgili konular, çeviri etkinliğinde büyük bir önem arz etmektedir.

Semantiğin kapsam alanındaki konulardan ve anlam olaylarından herhangi biri veya birkaçı dikkate alınmadan yapılacak çeviriler, yanlışlıklardan kurtulamayacaktır. Bundan kurtulmak için odak kelimelerin ve anahtar kavramların semantik analizleri ve anlam tahlilleri yapılarak kelime semantiği açısından kelime ve kavramların tarih boyunca kazandığı ya da kaybettiği anlamlar ve uğradığı değişiklikler art zamanlı semantik yöntemi ile titiz bir şekilde ortaya çıkarılmalıdır.

Kaynakça

AKDEMİR, Müslim, (2000), **"Dilin 'Konuşulan Dil' İçin Anlamı"**, Bilimi ve Dil Öğretimi Özel Sayısı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi.

AKSAN, Doğan, (1998), **Her Yönüyle Dil**, Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1971), **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

_____ (1998), **Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, Ankara: Engin Yay.

ALAN, Yusuf, (1994), **Lisan ve İnsan**, İzmir: TÖV Yayınları.

BAYRAV, Süheyla, (1998), **Yapısal Dilbilimi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

ÇELİK, Yusuf, (2000), **Kur'an-ı Kerim Tefsirinde Dilin Yeri ve Önemi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

ÇİÇEK, Mehmet, (2001), **"Dil Olgusuna Genel Bir Bakış"**, Kur'an ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

CÜNDİOĞLU, (1995), Dücane, **Kur'an'ı Anlama'nın Anlamı- Hermenötik Bir Deneyim**, İstanbul: Tibyan Yayınları.

İZUTSU, Toshihiko, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, (Çeviren: Süleyman Ateş), İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

KILIÇ, Sadık, (2001), **"Dil ve İnsanın Tarihselliği Bağlamında Dini Metin"**, Kur'an ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

KIRAN, Zeynel, (1996), **Dilbilim Akımları**, Ankara: Onur Yay., 2. baskı.

ÜÇOK, Necip, (1947), **Genel Dilbilim**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.

VARDAR, Berke, (1998), **Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri**, İstanbul: Multilingual Yayınları.